

Երուանդ Օտեան - Նամակներ, բնագրի կազմութիւն ՕՖԵԽԿ Կարապետեան, խմբագիր Հենրիկ Բախչինեան, Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1999, 304 էջ:

1999ին Հայաստանի Եղիշէ Չարենցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին կողմէ Երեւանի մէջ լոյսին եկաւ հայ երգիծագրութեան եւ վիպագրութեան մէջ իր բացառիկ տեղը ապահոված Երուանդ Օտեանի նամակներն՝ ՕՖԵԽԿ Կարապետեանի պատրաստութեամբ եւ Հենրիկ Բախչինեանի խմբագրութեամբ:

304էջանի գիրքը հրատարակուած է արդի հայերէնի մէջ կիրարկուող երկու ուղղագրութիւններով: Բնագրերը ներկայացուած են դասական ուղղագրութեամբ, այնպէս՝ ինչպէս գրած է Օտեան, իսկ նախաբան եւ ծանօթագրութիւններ՝ տրուած են Հայաստանի ներկայ պաշտօնական ուղղագրութեամբ: Գիրքին սրբագրութիւններուն հետեւած է Հեղինէ Մուրադեան:

Հատորին լոյս աշխարհ գալուն մէջ իր բաժինը ունեցած է նաեւ Յարութիւն Սիմոնեան, որ ներկայացած է իրրեւ մեկեանսը *Նամակներուն*, վերջին քանի մը տարիներուն իր նիւթական ձեռնտուութիւններով իրագործուած հրատարակչական ծրագիրներուն վրայ աւելցնելով այս մէկն ալ:

Հատորը ունի նաեւ անձնանուններու, տեղանուններու եւ պարբերականներու ցանկ մը, ինչպէս նաեւ բառարանի բաժին մը, որոնք կը դիւրացնեն գիրքին օգտագործումը այլեւայլ նպատակներով:

Միով բանիւ՝ շնորհակալ աշխատանք մը, որ Տիրուհի Ազարեանի, Արշակ Ալոյսյանեանի, Մկրտիչ Վրդ-Աղանունիի, Արամ Անտոնեանի, Արփիար Արփիարեանի, Լեւոն Բաշալեանի, Միքայէլ Կիւրճեանի, Արշակ Չօպանեանի եւ վեց այլ անձերու հասցէագրուած նամակներու վերարտադրութեամբ ի յայտ կը բերէ Օտեան երգիծագրին, վիպագրին եւ մարդուն ցարդ ստուերի մէջ մնացած դիմագիծերէն ոմանք՝ իր սրամիտ բանաձեւումներուն եւ տխուր հաստատումներուն, ինչպէս նաեւ ընթերցողին բացուող իր կիրքերուն ու բնագրային հակումներուն ընդմէջէն:

Մեր նպատակը Օտեանի հոգեվերլուծումը կատարել կամ նամակները արժէւորել չէ: Պարզապէս պիտի փորձենք մեր նշմարած թերութիւններուն նշումով՝ արդարութիւն ըրած ըլլալ Օտեանին, ու մեր լեզուին, ինչպէս նաեւ ճշգրտումներով մասնակիորէն ամրապնդած ըլլալ կապը ընդմէջ *Նամակներուն* եւ բնագրային հարազատութեան, առանց երբեւէ թերագնահատելու օգտակար տքնաջան աշխատանքը, զոր կարելի թծախնդրութեամբ կատարած են *Նամակներուն* պատրաստողն ու սրբագրողը:

Կ'ըսենք մասնակիորէն, որովհետեւ մեր ուշադրութեան առարկան պիտի կազմեն միայն Օտեանէն Արփիար Արփիարեանին եւ Լեւոն Բաշալեանին ուղղուած նամակները, ապա նաեւ Արշակ Չօպանեանին ուղղուած մէկ նամակ, որոնց լուսապատճէններն ունինք մեր տրամադրութեան տակ:

Լուսապատճէնները ունին իրենց պատմութիւնը:

1986ին մեզի առիթը ներկայացած էր Աղեքսանդրիոյ մէջ ծանօթանալու Հանգուցեալ Ստեփան Եազպազի Հետ եւ մասնակից դառնալու անոր Արփիարք Արփիարեան պատկառելի աշխատութեան լոյս աշխարհ գալուն: Եազպազ այդ աշխատանքը յաջողացած էր Գահիրէ եւ Աղեքսանդրիոս իր ձեռք բերած Արփիարեանի արխիւին շնորհիւ: Իր մահէն կարճ պահ մը առաջ, Հեղինակին Հետ Համաձայնած էինք որ այդ արխիւը կորուստէ փրկուելու Համար յանձնուի Հայաստանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին, մինչ այդ, սակայն, անոր լուսապատճէնները վստահելով մեզի, որովհետեւ յիշեալ արխիւը կը պարունակէր Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան պատմութեան վերաբերող Հարուստ նիւթ, եւ մենք ձեռնարկած էինք որոշ պրպտումներու այդ ուղղութեամբ: Արփիարեանի արխիւին պատճինահանման ու Հայաստան փոխանցման գործը վստահուած էր ՀԲԸՄի Եգիպտոսի շրջանակի ատենապետ Պերճ Թերզեանին:

Բայց պատահած էր որ Թանգարանին սփիւռքի Հետ յարաբերութիւններու բաժնի վարիչ Սուրէն Նաղրեան յայտնուէր Գահիրէ եւ առաջարկէր որ, գործնական նկատումներով, արխիւին փոխադրութիւնը իրագործուի իր միջոցով, խոստանալով անոնց լուսապատճէնները պատրաստել Հայրենիքի մէջ եւ առաքել մեզի: Առաջարկին առաջին մասը գործադրուած էր, բայց շուտով վրայ Հասնող երկրաշարժ, դարաբաղեան շարժում ու անկախութիւն կասեցուցած էին երկրորդ մասին իրականացումը:

1996ին երբ կը գտնուէինք Երեւան, Թանգարանի տնօրէն Հենրիկ Բախչինեան, որ ծանօթ էր վերի պատմութեան, հաւանեցաւ որ Արփիարեանի արխիւին լուսապատճէնները Հանուին եւ դրուին մեր տրամադրութեան տակ, մանաւանդ որ գանտք լոյսին տալու մեր ծրագիրը ոգեւորութեամբ գիմաւորուեցաւ իր կողմէ: Ժամանակի սղութիւնը արգելք եղաւ ամբողջ արխիւին պատճինահանման. բայց այդ ուրիշ Հարց:

Հիմա, երբ գարմանքով... թէեւ Հաճելի... այդ նիւթերուն մէկ մասը գլտանք հրապարակ Հանուած, բնականաբար մղուեցանք բնագործուն Հետ գանտք բաղդատելու փորձութեան եւ ահաւասիկ արդիւնքը:

Ա.- Տարածուն երեւոյթներ

Նախ, բովանդակ Նամակներուն տարածքին, բազմաթիւ են բայական լծորդութիւններու սխալները վերարտադրուած նամակներուն մէջ- Մի կարծիր, փոխանակ Մի կարծիրի (էջ 25), կը նշմարինք, կը հարցնին, կը գարնին, մագլցել, կը լսինք, կը տանեն (էջեր 26-27), եւ շն.:

Ապա ա՛յ բառը այլեւս իմաստով գրեթէ ամէնուր վերարտադրուած է առանց շեշտի:

Վերջապէս, կատարուած են կէտադրական միջամտութիւններ.- մասնաւորապէս՝ ստորակէտերու անհարկի յաւելադրում եւ միջակէտի ու ստորակէտի շփոթներ, - որոնք թէ՛ անտեղիօրէն խճողած են վերարտադրեալ բնագիրը, թէ՛ կարգ մը պարագաներու խեղաթիւրած իմաստը բնագրային նախադասութեան: Օրինակ՝ Նագարէկի «Հնչակցները եւ «Ապտակցները բաժներ են Տամատին, Աղասիին եւ քու վրադ շատ մը ամբաստանութիւնները ըրեր են:

Պէտք է ըլլայ՝ Նազարբէկի «Հնչակ»ները եւ «Ապտակ»ները բաժնէր են, Տա-
մատին Աղասին եւ... (էջ 43):

Իմաստային տարբերութիւնը յստակ է: Վերարտադրուածը ամբաստա-
նութիւններէ գերծ կը պահէ Միհրան Տամատեանն ու Աղասի Թուրսարգիս-
եանը, մինչդեռ բնագիրը զանոնք ալ կը դասէ Աւետիս Նազարբէկեանի կողմէ
ամբաստանեալներու շարքին:

Կամ՝

Անգամ մը, որ նոր կեդրոնի անդամ ընտրուեցայ Նազարբէկները վճռել
տալէ ետքը... բացարձակապէս կը հրաժարէի... Պէտք է ըլլայ՝ Անգամ մը որ
կեդրոնի անդամ ընտրուեցայ, Նազարբէկները վճռել տալէ ետքը... բացար-
ձակապէս կը հրաժարէի... (էջ 44):

Օտեանական բնագիրը յստակ կ'ընէ թէ, Արփիարեանի Հնչակեան կեդրո-
նի անդամ ընտրուիլը նախորդած է Նազարբէկեան ամոլին արտաքսման:
Այսպէս չի յուշեր վերարտադրեալ տարբերակը:

Կամ՝

... որովհետեւ Փաշան հոս գալու միտք ունի եւ պէտք է, որ ես ալ հոս
գտնուիմ, յունուարի մէջ, կ'երթամ այն ատեն... Պէտք է ըլլայ՝ ... որովհետեւ
Փաշան հոս գալու միտք ունի եւ պէտք է որ ես ալ հոս գտնուիմ. յունուարի
մէջ կ'երթամ այն ատեն... (էջ 93):

Ի տարբերութիւն վերարտադրեալ օրինակին, Օտեանի ըսել ուզածը ո՛չ
թէ Յունուար ամսուն տուեալ վայրին մէջ գտնուելու հարկադրանքն է, այլ՝
Յունուարին ճամբորդական իր մտադրութիւնը իրագործելու ազատութիւ-
նը:

Կամ՝

Ընդունէ առաջին համբոյրս քսաներորդ դարուն, ինչպէս անցեալ դա-
րուն, նոյնպէս այս դարուն մէջ: Պէտք է ըլլայ՝ Ընդունէ առաջին համբոյրս
քսաներորդ դարուն. ինչպէս անցեալ դարուն, նոյնպէս այս դարուն մէջ (էջ
147):

Եւ դեռ՝

«Անկեղծ ըլլալու համար, պիտի խոստովանիմ, որ «Արիւնոտ յիշատակ»դ
բնաւ չիղեցներ այդ զարհուրելի պատմութիւնը. վիպեր ես զուարթութեամբ
մը, որ անըմբռնելի է: Աղէտքին առջեւ կատակ չըլլուիր...»: Պէտք է ըլլայ՝
«Անկեղծ ըլլալու համար, պիտի խոստովանիմ, որ «Արիւնոտ յիշատակ»դ
բնաւ չիղեցներ. այդ զարհուրելի պատմութիւնը վիպեր ես զուարթութեամբ
մը, որ անըմբռնելի է: Աղէտքին առջեւ կատակ չըլլուիր...» (էջ 95-96):

Բ.- Յատուկ անուններ

Հատորը կազմողը բնագրային յատուկ անուններ վերարտադրած է
այսպէս՝

Սիմոն փոխանակ Սիմէոնի (էջ 31),

Ռէթէոս փոխանակ Ռէդէոսի (էջ 32),

Մակետոնիա փոխանակ Մակեդոնիայի, ամէնուր

Աքէայի բանտ փոխանակ Աքքիայի բանտի (էջ 38),

Գեորգ փոխանակ Գէորգի (էջեր 49, 55, 58),

Աւետարալիա փոխանակ Աւետարալիա (էջ 55),
 Իչչէթ պէյ փոխանակ Իզզէթ պէյի (էջ 57),
 Ճեհանկիւլ փոխանակ Ճիհանկիւլի (էջ 66),
 Ֆէկալլա փոխանակ Ֆէկալլալի (էջ 78),
 մըրսի փոխանակ Մըրսիի, ամէնուր (ի դէպ, բառարանին մէջ բառը թարգ-
 մանուած է իբրեւ նամակաբեր...),
 Քընֆոլի փոխանակ Քընֆոլիի (էջ 91),
 Տիւրպէքիրէն փոխանակ Տիւրպէքիրէնի (էջ 134),
 մ. Փէհլիվանեան փոխանակ Մ. Փէհլիվանեանի (էջ 150),
 Բալճեան փոխանակ Բաղճեանի (էջ 165), (նամակին աւարտին անունը ճշգրիտ
 կերպով արձանագրուած է լատիներէնով),
 Բոսթամութ փոխանակ Բոսթամութի (էջ 176),
 Մաքսուզ փոխանակ Մաքսուզի (էջ 179):

Գ.- Նոր պարբերութեան պարագաներ

Կան քանի մը պարագաներ, ուր բնագրային նոր պարբերութիւններ վե-
 րարտադրեալ օրինակին մէջ ներակայացած են իբրեւ անմիջական շարունա-
 կութիւնը նախորդ նախադասութեան մը, ինչպէս էջ 25 վարէն գ. տող՝ Մի
 կարծիրով սկսողը, որ նոր պարբերութիւն պէտք է ըլլայ Մի կարծիրով
 սկսող:

Պէտք է ընդունիլ թէ այս կարգի խախտումներ իմաստային փոփոխու-
 թիւններ չեն յառաջացուցած. բայց անոնց բացակայութիւնը՝ վերարտադրու-
 թիւն եւ բնագիր պիտի զօդէր աւելի անխարդախ կապով մը:

Դ.- Ուղղագրական եւ տպագրական վրիպումներ

Ահաւասիկ փունջ մը՝
 տօնտակ փոխանակ դօնդակի (էջ 25),
 տգետ փոխանակ տգէտի (էջ 49),
 վրա փոխանակ վրայի (էջ 74),
 գծուծ փոխանակ գձուձի (էջ 75),
 պեյ փոխանակ պէյի (էջ 75),
 պատճեն փոխանակ պատճէնի (էջ 77),
 շըլտիկը փոխանակ շըլդիկի (էջ 93),
 աստիէն փոխանակ ասդիէնի (էջ 98),
 հանկարծ փոխանակ յանկարծի (էջ 99),
 հաւանար փոխանակ հաւատարի (էջ 72),
 նախաճախ փոխանակ նախաճաշի (էջ 132-133):

Որոշ պարագաներու պահպանուած են բնագրային սխալներ՝ առանց նըշ-
 ւելու. ինչպէս, օրինակ ալլրայի ցաւ փոխանակ ալլուայի ցաւի (էջ 93). կամ՝
 տայ տուգանքը եւ վար իջնայ հաշուես փոխանակ տայ տուգանքը եւ վար իջ-
 նայ հաշուէսի (էջ 121). կամ՝ Հող մէջ զգուշութեամբ վարուեցէ՛ք... փոխա-
 նակ Հող մեծ զգուշութեամբ վարուեցէ՛քի (էջ 214), եւլն.:

Ե- Օտար բառեր

Օտեան իր 30 Հոկտեմբեր 1898 թուակիրով կը նշէ թէ անձ մը ներկայացած եւ իրմէ ստորագրութիւն կորզած է 2 Նոյեմբերին տեսնուելիք իր դատաստանին համար: Այս առթիւ ան գործածած է «ճէլս մը բերաւ» արտայայտութիւնը (էջ 120): Այս ճէլս բառը բառարանին մէջ ներկայացուած է որպէս ճելս ընել ու թարգմանուած է իբրեւ հաւաքել, մինչդեռ կը նշանակէ կոչնագիր:

13 Ապրիլ 1900ին, Օտեան Փարիզէն Լեւոն Բաշալեանին գրած իր նամակին մէջ կը խօսի արուեստահանդէսի մը բացման մասին ու կը դժգոհի այդ առթիւ Փրանսական մայրաքաղաքի պանդոկապաններուն ցուցարբերած ընթացքէն՝ իր գանգատը խտացնելով «կործանելիք exposition» արտայայտութեան մէջ: Հատորը կազմողը գայն վերածեր է «կործանելիք osée position» եւ թարգմաներ՝ որպէս յանդուգն կեցուածք (էջ 178):

Զօպանեանին ուղղուած նամակի մը մէջ Օտեան ձերբակալեալ Շահնագարի դատապաշտպան ներկանալով՝ կը կատարէ կարգ մը թելադրութիւններ, խորհուրդ տալով որ, ի շարս այլ բաներու, Փրանսական հանրային կարծիքին Շահնագար ներկայացուի իբրեւ մասնակից Նանսիի գործին, որ հովանաւորուած էր Փրանսական դեսպանատան կողմէ (էջ 212): Այլ խօսքով, ակնարկուած գործը ոչ թէ «patron եղած է» դեսպանատան կողմէ, ինչպէս կը յուշէ վերարտադրեալ նամակը, այլ «patroné եղած է», ինչպէս յտակօրէն ցոյց կուտայ բնագիրը:

Բառարանին մէջ *Ֆետան* բառին տրուած է *նորատունկ* իմաստը: *Ֆետանը* տարածութիւն ներկայացնող չափ է, ինչպէս արդէն կը նշուի 73րդ էջին վրայ:

**Զ- Այլեւայլ թերիներ
Վերարտադրուածը**

	<i>Բնագրայինը</i>	<i>Էջ</i>
<i>Ճամբուն շոգենաւին մեքենան կը խանգրի</i>	<i>Ճամբան շոգենաւին մեքենան կը խանգարի</i>	29
<i>Եկած օրէս առջի գիշերը</i>	<i>Եկած օրիս առջի գիշերը</i>	31
<i>այդ տեսակ կղերականներէ չեն ախորժիր</i>	<i>այդ տեսակ կղերականներէ չեն ախորժիր</i>	37
<i>միեւնոյն տանը կը բնակինք</i>	<i>միեւնոյն տունը կը բնակինք</i>	39
<i>նամակատետրակդ</i>	<i>նամակ-տետրակդ</i>	40
<i>ըլլալիքները շատ շուտ կը վերցնեն</i>	<i>ըլլալիքները շատ ջուր կը վերցնեն</i>	42
<i>Պոլիս տառապողները միշտ կը ձերբակալուին</i>	<i>Պոլիս դարձողները միշտ կը ձերբակալուին</i>	49
<i>Իրենց առաքելութիւնը ... խայտառակուեցան</i>	<i>Իրենց առաքելութիւնը ... խայտառակուեցաւ</i>	49
<i>Որչա՛ փ զատ ապրեցանք այս մէկ տարուան մէջ</i>	<i>Որչա՛ փ շատ ապրեցանք այս մէկ տարուան մէջ</i>	52
<i>Պոլիս, թէեւ բանը մէջտեղ եղաւ իրենց կանոն</i>	<i>Պոլիս, թէեւ բանը մէջտեղ եղաւ երկից կանոն</i>	55 71

<i>Հեգ արարածս, անո՞ք, լքեա՛լ,</i>	<i>Հէգ արարածս, անո՞ք, լքեա՛լ,</i>	77
<i>փու՛ճ ու սին</i>	<i>փու՛ճ ու սին</i>	
<i>Ահա՛, Տիգրան, հոգւոյս վիճակ</i>	<i>Ահա՛, Տիգրան, հոգւոյս վիճակ</i>	77
<i>տասնագին</i>	<i>դառնագին</i>	
<i>Անէ՛ծք կարդամ, անէ՛ծք տեղում</i>	<i>Անէ՛ծք կարդամ, անէ՛ծք տեղամ</i>	78
<i>օրն ի բուն</i>	<i>օրն ի բուն</i>	
<i>Փարան կ'առնեն ու մեզ կ'ընեն, ո՛հ</i>	<i>Բարան կ'առնեն ու մեզ կ'ընեն,</i>	79
<i>անդէն</i>	<i>ո՛հ անդին</i>	
<i>Թէ չեմ ընկճեր...</i>	<i>Թէ չեմ ընկճիր...</i>	80
<i>Եկան արագ համախմբել գանկիս</i>	<i>Եկան արագ համախմբել գանկիս</i>	81
<i>տակ</i>	<i>տակ</i>	
<i>Թէ եւ ու ալ լսեմ</i>	<i>Թէ եւ սա ալ լսեմ</i>	82
<i>լրագիրներ ծախու կարծես կոր</i>	<i>լրագիրներ ծախու կ'առնես կոր</i>	87
<i>գտայ նազրրին տանը</i>	<i>գտայ նազրրին տունը</i>	89
<i>կարծեմ անկէց գատ աւելի</i>	<i>կարծեմ անկէց շատ աւելի</i>	91
<i>Դէմքին կէսը միայն ցոյց տուր</i>	<i>Դէմքին կէսը միայն ցոյց տար</i>	91
<i>մեզ, լուսին</i>	<i>մեզ լուսին</i>	
<i>Անտանելի օրեր կ'ընէ կոր</i>	<i>Անտանելի օրեր կ'ընէ կոր</i>	95
<i>ծաղկի փունջ</i>	<i>ծաղկեփունջ (քնագրին մէջ</i>	98
	<i>տողադարձուած բառ)</i>	
<i>Ջարկ լսինք նէ՛ միացուր չլսինք</i>	<i>Ջարկ լսինք նէ՛ մեռցուր չլսինք</i>	97
<i>արդեօք խմբագրութեանը թօ՞ փ</i>	<i>արդեօք խմբագրութիւնը թօ՞ փ</i>	98
<i>նետեց</i>	<i>նետեց</i>	
<i>նամակս առած վայրկենիդ արդէն</i>	<i>նամակս առած վայրկենիդ արդէն</i>	101
<i>ծովին վրայ պիտի լլայտինք</i>	<i>ծովին վրայ պիտի լլայտինք</i>	
<i>կը կարդամ ճամբուն</i>	<i>կը կարդամ ճամբան</i>	101
<i>իրբել ընդհանուր titre վրան պիտի</i>	<i>իրբել ընդհանուր titre վրան</i>	114
<i>տրուի</i>	<i>պիտի դրուի</i>	
<i>Հետս կը կոչեմ</i>	<i>Յետս կը կոչեմ</i>	121
<i>էչերը կը շարունակեն շուայ</i>	<i>էչերը կը շարունակեն գուայ</i>	127
<i>տանը ճաշելու</i>	<i>տունը ճաշելու</i>	132
<i>պիտի թռչէր վերագոյն</i>	<i>պիտի թռչէր վերագոյն սփեռներու</i>	151
<i>սփեռներու մէջ:</i>	<i>(sphereի հայտառը) մէջ:</i>	
<i>Այդ տօնտակ օրերուն</i>	<i>Այդ դժնդակ օրերուն</i>	158
<i>գրածներուն ամբողջ</i>	<i>գրուածներուն ամբողջ</i>	
<i>պատասխանատուութիւնը ես</i>	<i>պատասխանատուութիւնը ես վրաս</i>	
<i>վրաս առած եմ</i>	<i>առած եմ</i>	
<i>Գեղամը տեսայ ճամբուն</i>	<i>Գեղամը տեսայ ճամբան</i>	159
<i>«Միութիւն» ալ քանի մը օրէն</i>	<i>Միւս թիւն ալ քանի մը օրէն</i>	169
<i>պիտի հրատարակեմ</i>	<i>պիտի հրատարակեմ</i>	
<i>Ասլանեանին տանը</i>	<i>Ասլանեանին տունը</i>	171
<i>քսան օր բանտ մնալէ ետք</i>	<i>քսան օր բանտ մնալէ ետք</i>	213
<i>արձակած է</i>	<i>արձակուած է</i>	

է- Ծանօթագրային

Հաստատելէ ետք թէ ընդհանուր առմամբ բաւական բծախնդիր աշխատանք կատարուած է վերարտադրեալ նամակները ծանօթագրութիւններով ընթերցողին աւելի մատչելի դարձնելու ուղղութեամբ, նշենք թէ կարելի էր քիչ մը աւելի առատաձեռն ըլլալ այս մարզին մէջ եւ որոշ տեղեկութիւններով լուսարանել հետաքրքրասէր միտքերը՝ թէ Արփիարեան ինչու՝ իբրեւ մատնիչ ամբաստանուած էր, հիմնաւոր էր արդեօք այդ ամբաստանութիւնը, ինչ էր ինչդիրը պատուոյ ատեանի մը կազմութեան եւ ինչ կապ ունէր թիրեաքեան այդ հարցին հետ եւլն., միշտ իբրեւ գլխաւոր աղբիւր ունենալով Շահպազի գրեթէ սպառիչ Արփիար Արփիարեան աշխատութիւնը:

Նամակները ընդհանրապէս ժամանակի ազգային եւ քաղաքական անցուղարձերու, ինչպէս նաեւ մասնաւորաբար Հնչակեան եւ Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութիւններու պատմութեան հետ ունեցած իրենց աղբիւրին թելադրանքով պիտի պահանջէին երկու կազմակերպութիւններու պատմութեան վերաբերող հրատարակեալ նիւթերու աւելի լայն օգտագործումը, կամ անոնց ծանօթ անձերու ներդրումը: Նման պարագայի մը, 85րդ էջին վրայ նշուող Պերճը պիտի ծանօթագրուէր իբրեւ Միհրան Տամատեան, եւլն.:

Հոս մեր ուշադրութեան առարկան պիտի դարձնենք քանի մը պարագաներ միայն:

Օտեան իր 11 Փետրուար 1898 (էջ 97) եւ 25 Փետրուար 1898 (էջ 98) թուակիրներուն մէջ ակնարկութիւն կ'ընէ երկու հեռագիրերու՝ ուղղուած Արփիարեանին: Այդ հեռագիրերը կրնային կամ նամակներու շարքին առնուել, կամ ներկայացուիլ ծանօթագրութիւններու բաժնին մէջ, որովհետեւ... կը գտնուին Արփիարեանի արխիւին մէջ:

Անոնցմէ 10, 1, 1898 թուակիրը կ'ըսէ.-
Reçu lettre. Blessé au coeur. État d'âme désespéré. Suicide imminent.
Suprême adieu aux amis.

Yevant
(Նամակն ստացաւ: Խոցոտուած սիրտ: Յուսահատական հոգեվիճակ: Անձնասպանութիւնը՝ վերահաս: Վերջին հրաժեշտ բարեկամներու:

Երուանդ:)
Մինչ երկրորդը՝ 11, 1, 1898 թուակիր, կը ներկայացնէ հետեւեալը.-
Blessure cicatrisée. Espérance renaissante. Projet sinistre écarté.
Yevant

(Վէրքն սպիացած: Յոյսը վերածնած: Չարաշուք ծրագիրը մէկդի դըրուած:
Երուանդ:)

Չգացական խոր ապրումներու պահուն ծնունդ առած անձնասպանական դիտաւորութիւն մը, որ ըստ երեւոյթին հազիւ քանի մը ժամուան կեանք է ունեցեր եւ թողլըուեր՝ այդ ապրումներուն դրդապատճառին վերացումով:

Գալով բուն ծանօթագրութիւններուն, Պօղոս Նուպար փաշա (1851-1930) ներկայացուած է իբրեւ հասարակական-քաղաքական, մշակութային գործիչ, եւլն.: Որքան ծանօթ ենք, ան մշակութային գործիչ բնաւ չէ եղած:

Մկրտիչ Անդրանիկեան (1851-1939) ներկայացուած է պարզապէս իբրև «Պօղոս փառայի վէճիլը», երբ ան ծանօթ է ամէն բանէ առաջ իբրև հիմնադիրներէն մին Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան:

Երուանդ Աղաթօն (1860-1935) յիշուած է իբրև մշակութային գործիչ, երբ ան եւս նախ ՀԲԸՄի հիմնադիրներէն մին էր - նաեւ գլխաւոր մտածող ու ժողովներէն մին այդ կազմակերպութեան - եւ որեւէ բանէ աւելի ծանօթ էր իբրև գիւղատնտես ու գիւղատնտեսական աշխատութիւններու հեղինակ:

Մկրտիչ Փորթուգալեանի (1848-1921) վերագրուած է Արմենական Կազմակերպութեան հիմնադիրի ու ղեկավարի դեր: Փորթուգալեան ո՛չ հիմնադիրն է եղած յիշեալ կազմակերպութեան եւ ո՛չ ալ ղեկավարը: Մանօթագրողը որոշապէս կրկնած է կարգ մը պատմարաններու մօտ տիրող այն թիւր կարծիքը թէ Փորթուգալեան հիմնադիրն է եղած Արմենական Կազմակերպութեան:

Ժողովուրդին համար ամսաթերթը Մ. Միհրդատեանց առանձինն չէ որ հրատարակած է: Անոր հիմնադրութեան իրենց մասնակցութիւնը բերած են նաեւ Վահան Թէքէեան, Սուրէն Պարթեւեան, Լեւոն Արսէնեան, Աղեքսանդր Շաքիեան, Տքթ. Պօղոս Քօրյեան եւ Գառնիկ Ֆնտղեան:

Ը- Բացթողումներ

Մեր լուսապատճէններուն մէջ ունինք մէկ արձակ, մէկ չափածոյ եւ մէկ խառն (արձակ ու չափածոյ) պատառիկներ, որոնք անմիջական աղբրս ունին Նամակներուն հետ: Հատորին մէջ անոնց ընդգրկուիլը աւելի՛ եւս պիտի ճոխացնէր ժողովածուն:

Արձակ անթուակիր երկտող մըն է, որ կ'ըսէ.

«Միրելի Արփի.

Ահաւասիկ եւս երեք թուղթ, մնացածն ալ վաղը:

Ստա՛կ, ստա՛կ...

Քոյդ

Երուանդ (Օտեան)»

Չափածոն Օտեանի «Կտակ»ն է, որուն կ'ակնարկուի նամականիին մէջ:

Ահաւասիկ ան.-

Կտակս

էլի, էլի, լամա սարաքթանի՛

Մատթ. Իէ .46

Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչու՞, ինչու՞ զիս թողուցիր,

Հոգիս տուիր աղջկանց ձեռք գերդ խաղալիք,

Միրտըս դարձաւ կոտորած անօթ մը ցան ու ցի՛ր,

Կամ ծով անհուն՝ ուր յաջորդեն յուզեալ ալիք:

Ա՛հ, քանի՛ հեղ նետահարեց զիս կուպիտոն՝²,

Քանի՛ վէրքեր սրտիս վրայ կան դեռ հասուն.

Այս փորձութեան կրնա՞ս տոկալ, ո՛վ Սուրբ Անտօն՝³,

Միայնակեաց՝ խոտաճարակ՝ երրորդ դարուն:

Եւ մինչեւ իսկ Ապատիէն ի Շարապաս,
Մըխես սլաքդ, շե՛շտ սրտիս մէջ, անգու՛թ Ծրոս՝
Սիրոյ հուրը վառես դու յիս (աս էր պակաս),
Մինչ լոկ իբրեւ ես հաշուակալ եկած եմ հոս:

Երբոր մեռնիմ, ո՛ր Արփիար, շիրմիս վրան
Արձանագիր թո՛ղ ասիկա հո՛ն քանդակեն.
- Այս է իմին վերջին կտակ վաւերական.-
«Զիս սիրեց շատ՝ ներեալ լիցին մեղք իւր ամէն:»

Խառն գրութիւնը՝ «Արփիար Դիւցազն» խորագրեալ եւ անաւարտ անաւարտակ-

Նախադրութիւն

յԱտենի հնչակեանց յայտնէ Արփիար զխորհուրդ մարտի ի վերայ Ապտիւլ
Համխոայ. հրատարակի Մարտ՝ հակառակ կարծեացն գրուանեանն Արշա-
կայ՝ որ ի հին բնակչաց Պէշիկդաշի: Դեսպանս առնէ Արփիար առ եղբարսն
Ամերիկայ՝ գալ դրամօք ի թիկունս: Ի կատարել Արփիարեանց զհանդէս հրա-
տարակման Մարտի, գայ պատգամ Ապտիւլ Համխոայ առ Արփիար՝ դառնալ
հնազանդիլ նմա երիւք պայմանօք: Արհամարհէ Արփիար, ձայնատուր լեալ
ազդ առնէ ի վերայ նորա մարտ, եւ քաջալերեալ խրախուսէ զՄկրտիչեան՝ եւ
զՓափագեան՝: Արշակ սկսանի սերմանել որոմն հակառակութեան յԱնահտի՞:

Դրուագ Առաջին

Որ ի քնար խրլացուցիչ զԱրփին երգես ի Տարտարոս,
Զառաջնորդն քաջ հրնչակեանց, զամենակուն ի կոկորդիլոս,
Հըրեշտա՛կրդ սատանայից, պոչաւորացըն երգարան
Որ գեղգեղեալ եղանակիս զամենայն երգ անբանական,
Արդ, Մատո՛ ինձ ըզդատարկ սնտուկ կողիցն թիթեղեայ
Զի երգեցից նրազաւոր՝ արարք քաջին Արփիարայ:
Ի խորին անդրնդոց ի յանմատոյց հըրոյ գահէն
Երդեաց նախ Տէր Սաղայել զպատգամաւորն իւր ի գեհէն
Զհրեշտակն ապշութեան՝ անմտութեանց խրատատուն,
«Ե՛րթ ի Լոնտոն, ասէ նրմա, Արփիարայ քաջին ի տուն
Ո՛չ եւս այլ հանդուրժեն դըժոխք վրիժուցն հատուցման.
Փութեացի արդ տրպագրել ըզմարտագող թերթ հնչակեան»:
Սրլացեալ գայր Զըւարթունն ի քուն մինչդեռ խորդար Արփին
Մրտանէր եւ տայր պատգամ ի սընարից վեհ դիւցազնին.
«Արի՛ կաց, առ սիրելիդ յըղէ հրաման քեզ Բանսարկուն,
«Ե՛րթ անյապաղ տրպել փութով զՄարտ հանդէս դատարկասուն»:
Թօթափէր ըզքունն յանձնէն հսկայն արի, եւ փութացեալ
Զգենոյր ըզվարտիքըն որ ի գետին կայր գարշ անկեալ:
Լուանայր զաղտոտ մօրուքն՝ <տակաւ> փոխեալ զջուր ի սեաւ խաւար,

Եւ ազանէր ըզմոյկ ոտից՝ տրդմաթաթաւ, պատառ պատառ։
 Տառատու գունաթափեալ արկեալ գուսովքըն <մարտական>
 Գրրիչ սուր երկսայրի եւ թուղթ բազում ետ ի գրպան։
 Եւ զանձամբ առեալ լօղիկ պատառարեկ մուրացկանի,
 Խարէպատիր մատանցըն գործ Ըշթայն¹⁰ անուն խանութպանի։
 Մինչ մշուշ խաւարապատ իջեալ ծածկէր քաղաք Լոնտոն,
 Արփիար, հրակայն հայոց, փութար ճեպէր ի սահ Ռիճմոն¹¹։
 Հընչակեանք ամենեքեան ըզլուրն առեալ դըղըրդեցան,
 գան Ռըշտունի ու Ոստանիկ, արին Սուրէն քաջ Տամատեան։
 Անցեալ Արփին բազմէր ի գլուխ շուրջ ակըմբեալ աւազանւոյն,
 բանայր գրբրանն, ի շրթանցն հոսէին բանք ապուշագոյն։

Այս թերաւարտ գրութիւնը կը թուի թէ Օտեան առիթով մը փոխանցած է Արփիարեանին։ Ան կը վերաբերի Նազարբէկեան ամուլէն Արփիարեանի եւ համախոհներու բաժանումին եւ վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան ու անոր Մարտ պաշտօնաթերթին հիմնադրութեան ի Լոնտոն, ուր համախմբուած էին Հնչակեան գործիչներ Ռշտունի, Ոստանիկ, Պարթեւեան եւ Տամատեան, ի շարս այլոց։ Յիշեալներէն առաջին երկուքը պիտի մերժէին յարի վերակազմեալներուն։

ՎԱԶԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Աստուած, Աստուած, ինչու՞ գիտ լքեցիր։
- ² Հոովմէական դիցարանութեան մէջ սիրոյ աստուածը։
- ³ Երրորդ դարու կէսերուն ծնած Սրբ. Անտոն անապատական կը նկատուի հիմնադիրը ճգնակեցութեան։
- ⁴ Յունական դիցարանութեան մէջ սիրոյ աստուածը։
- ⁵ Արփիարեանի խմբագրութեամբ 1897ին իրրեւ ամսագիր հրատարակուիլ սկսած է վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան պաշտօնաթերթը։
- ⁶ Ակնարկութիւն Արշակ Զօպանեանի (1872-1954)։
- ⁷ Լեւոն Մկրտիչեան (1867-1932)։ վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրներէն մին։ հրապարակագիր եւ յետագային արտօնատէր Արեւ օրաթերթի։
- ⁸ Յակոբ Փափագեան (1874-1954)։ վերակազմեալ Հնչակեան գործիչ, որ իր հերթին շրջան մը եղած է արտօնատէր Արեւ օրաթերթի եւ զբաղած հրապարակագրութեամբ։
- ⁹ Ակնարկութիւն Զօպանեանի Անահիտ ամսագրին ու Արփիարեան եւ ընկ. ի դէմ անոր պարզած կեցուածքին։
- ¹⁰ Կ'ակնարկուի մականիշը Արփիարեանի վերարկուին։
- ¹¹ Մարտ սկզբնական շրջանին կը հրատարակուէր Ռիչմոնտ կամ Ռիճմոն փողոցը։